

Karere Ou

To Tatou Vai

Kote Vai e apinga oronga ua ia mai ete natura – kare e 'ona, e apinga akaperepereia ra ete katoatoa

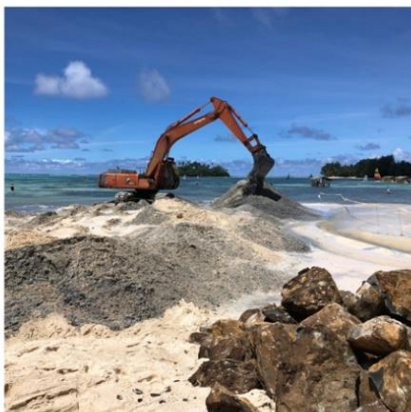
Te Akarakara'anga atu

- Turanga ote tu'anga 'anga'anga note akameitaki'anga ite tapa ta'atai i Nukupure e pera katoa te kauvai Vai Te Renga.
- Aere'anga atu ki mua ote MTVKTV
- Tuanga 2: Turanga ote akaou'anga ite au ngai Kakapu'anga Vai
- Tere ki uta ite ngai kakapu'anga vai o Takuvaine e Tupapa tei aratakiia atu ete Tauturu Prime Minister Mark Brown
- Akarakara matatio'anga ite au ravenga note tama'anga me kore tavairakau'anga ite vai

Mei Te Vai Ki Te Vai – Eaa te tupu nei ?

Turanga ote tu'anga 'anga'anga note akameitaki'anga ite tapa ta'atai i Nukupure e pera katoa te kauvai Vai Te Renga.

Ite nga ra mua o teia marama Peperuare kua tara'u atu te Kavamani ite Kamupani S & T Contractors Ltd note rave atu ite 'anga'anga akamietaki'anga ite tapa ta'atai ite ngai tamataora i Nukupure, 'anga'anga kapiti atu kite putuputu'anga Muri Environment Care Group (MEC). Kapiti katoaia mai te 'anga'anga note paruru atu ite one e pakokoia nei ete vai me kore te tai ite kauvai Vai Te Renga.

Left: During construction at the stream mouth.
Right: During construction at Nukupure Beach

E ma'ata tikai te one tei aka'atea ia mai mei roto mai ite tai roto ite va'a ote kauvai Vai Te Tenga e kua ta'anga'angaia atu teia note akatu akaou ite tapa ta'atai ite ngai tamataora i Nukupure tei kino roa te pakoko'anga one i tupu. Kua tapokiia atu te one kite moenga puru akari note tapu ite one kia kore e pakokoia, ka pueurikiriki atu teia moenga ite au tuatau ki

mua. Kua oti i teia nei tate Kamupani tu'anga 'anga'anga ite rave, e akameitaki'anga ma'ata tei oti ite raveia no teia tapa ta'atai i Nukupure.

Kua akamata i teiane te putuputu'anga MEC ite tanu ite au rakau tau ite tua i runga ite tapa ta'atai i roto ite moenga puru akari. Ka riro teia au rakau ite akamatutu i teia ngai ote tapa ta'atai mate tauturu katoa ite paruru ite pakoko'anga one tei akatupuia ana ete au ngaru mama'ata, pera tate matangi ete aaere'anga ote tangata na runga ka akatupu. Me tae kite tuatau e pueu

rikiriki ei te moenga puru akari, irinaki'anga e kua matutu te tupu'anga ote au rakau te ka riro ite paruru ite one auraka kia pakokoia ki roto ite tai. Te tamanakoia nei e ka oti ite putuputu'anga MEC ite tanu ite au rakau i mua ake ite openga ote marama Mati.

Nukupure Beach before and after

Irinakia nei e na roto ite akaatea'anga ite one ite vaa ote kauvai e pera te akatu'anga i tetai ravenga paruru kia kore e pakokoia te one ite tua tonga ote kauvai Vai Te Renga, ka riro teia ite akameitaki ite aere'anga ote tai i teia ngai e ka riro te reira ite akaiti ite tupu'anga ote remuremu kikino i roto i teia ngai tai roto.

Aere'anga atu ki mua ote MTVKTV

I tera 19 o Peperuare, kua rave atu te PMU i tetai iririkapua kite au mata mei roto mai ite Kavamani e pera te au putuputu'anga ote turanga ote Ao Natura, kua raveia teia ki ko ite USP Centre no te akarakara'anga ite au parani note tu'anga 'anga'anga Mei Te Vai Ki Te Vai. Kua oronga atu teia iririkapua kite katoatoa i tetai tuatau note uriuri'anga ete tukutuku'anga manako no runga ite au tu'anga e a a teia tu'anga 'anga'anga koia oki te – ao natura, parani ete akatu'anga, akakitekite'anga ete tiki'anga manako, e pera katoa te akapou'anga moni. Kua riro te au mata mei roto mai ite au tu'anga ote Kavamani e pera te au putuputu'anga ite akarakara meitaki akaou ite kaveinga ete au tu'anga angaanga tei akanooia. Kua rauka mai tetai au

manako puaping e ka tuku ia atu teia ki roto ite au akapapa 'anga'anga na roto i tetai au tamanako'anga te ka tukuia atu kite MFEM.

Kote te au takai'anga 'anga'anga te ka anoanoia no runga ite tu'anga akapuapinga'anga e pera te tuku'anga tika ate Kavamani no runga ite ravenga tau tikai note akaatea'anga ite vai repo, kua tau tikai te au tamanako'anga tei rauka mai mei roto mai i teia iririkapua. Me arikiia teia au takai'anga, ka tuku atu te PMU i teia kite iti tangata na noto i tetai au uipaanga me kore iririkapua.

Kua uriuri katoaia te au 'anga'anga ka anoanoia note rave ua atu'anga ite au akarakara'anga ta teia ravenga ka akatupu kite ao natura (EIA), kapiti katoa ia atu tetai au manako mei roto mai ite au

mata ote au putuputu'anga no runga i tetai au taii ete manamanata ta teia ka akatupu. Kua riro teia iriirikapua ite tauturu ite akanoo'anga i te au takai'anga ki mua no runga i teia tu'anga 'anga'anga kia raveia, e kua mataora tikai ite au manako puapinga tei uriurii e tei tukuia mai, e pera katoa te au ravenga puapinga takake tei kiteia mai i roto i teia iriirikapua.

Te Mato Vai – Eaa te tupu nei?

Tuanga 2: Turanga ote akaou'anga ite au ngai Kakapu'anga Vai

Te vaitata nei te oti ite au 'anga'anga ki runga ite au ngai kakapu'anga vai o Turangi, Avana e Matavera, e kare e mamao ana ki muri to Tupapa, Takuvaine e Papua. Ka oti to Ngatoe, Avatiu, Taipara e Totokoitu a teia tuatau ki mua i roto ite tuatau tei porokaramuia.

Ite openga ote mataiti 2018 kua manea tikai te reva no te au tu'anga 'anga'anga kia raveia no reira kua rauka ite rave ite au 'anga'anga mei tei akanooia.

Te au tu'anga 'anga'anga tei oti i mua ake ite openga o Tianuare 2019:

- Kua oti e 49 petene ote au tu'anga 'anga'anga tei anoanoia kia raveia mei te akamata'anga mai teia i te marama Mati 2018.
- Mei te 6,558 metera ote paipa mama'ata tei tukuia atu ki raro i teiane.
- Kua akamata te au 'anga'anga ki runga ite au ngai kakapu'anga vai e 9 ote 10 te ka 'anga'angaia atu

Aea teia au ngai kakapu'anga vai e akamata ei?

- Turangi, Avana e Matavera kua tamanakoia e ka akamata teia i roto ite marama Me me kore Tiunu 2019
- Takuvaine, Ngatoe e Tupapa kua tamanakoia e ka akamata teia i roto ite marama Tiurai me kore Aukute 2019
- Papua, Totokoitu, Avatiu e Taipara kua tamanakoia e ka akamata teia i roto ite marama Okotopa me kore Noema 2019

Note akamata ite ta'anga'anga ite au ngai kakapu'anga vai, ka anoanoia e kia 'anga'anga meitaki te au tu'anga ngai katoatoa tei akatuia e tei akameitakiia. Ko teia au marama i tamanakoia i runga nei, kare e akapapu'anga e ka oti pouroa te au tu'anga note akameitaki'anga ite turanga ote vai a teia tu'anga angaanga – penei ka tupu teia ite openga o teia mataiti 2019. Penei katoa kare e oti tetai au tu'anga angaanga rikiriki i mua ake ka akamata ei teia au ngai kakapu'anga vai, mei te tanu i tetai au rakau ei akamanea i teia au ngai, inara ka akamata teia au ngai ite ta'anga'angaia mei tei akanooia.

Te manonoia nei e kia oti pouroa te au 'anga'anga note akatu ete akameitaki ite au ngai kakapu'anga vai i mua ake ite openga o Titema i teia mataiti 2019.

E 91 aronga e 'anga'anga nei nate kamupani McConnell Dowell ki runga i teia tu'anga angaanga, kare i roto i konei te aronga 'anga'anga ate au kamupani tei tarauia ete McConnell Dowell. E 73 o teia aronga e au Kuki Airani teia. E 12 e au Kuki Airani tei oki mai ki Rarotonga nei note 'anga'anga atu ki runga i teia tu'anga 'anga'anga.

Kua tarau atu te McConnell Dowell i teia au kamupani:

- Mike Rennie Builders – no te timeni ete au tu'anga 'anga'anga ka ta'anga'angaia te timeni.

- T&M Heather – note kirikiri toka e pera te au matini mama’ata
- G&S – no te au matini mama’ata
- S&T – no te au matini mama’ata
- Landholdings – note au anga’anga ote mataara e pera te au paipa vai

Tere ki uta ite ngai kakapu’anga vai o Takuvaine e Tupapa tei aratakiia atu ete Tauturu Prime Minister Mark Brown

Ite nga ra mua o teia marama, kua aere atu tetai tere tei aratakiia atu ete Tauturu Prime Minister Hon. Mark Brown ki uta ite ngai kakapu’anga vai o Takuvaine e Tupapa note akarakara ite turanga ote anga’anga e raveia nei ki teia nga ngai. Kua akamata atu oki te ‘anga’anga ki runga iteia nga ngai i roto ite marama Tepetema e Okotopa 2018.

Kua mataora tikai te Minita ite kite’anga ite turanga ote ‘anga’anga e raveia ra ki runga ite ngai kakapu’anga vai ki Takuvaine. I tona aere’anga openga ki uta i reira i mua ua ake ite Kiritimiti, te riringiia ra te timeni ote tangika akanoo’anga ite repo. “I teianei te kite nei tatou ete waitata nei teia tangika ite oti e kua akamata te ‘anga’anga ki runga ite tangika ta’au ‘anga vai’ i tuatua ei te DPM. “E ma’ata te tangata e puapingaia nei e teia tu’anga ‘anga’anga, e ma’ata katoa te au kamupani ‘anga’anga o konei e ta’anga’angaia nei mei te au ‘anga’anga no runga ite timeni ete vai atura no reira e tu’anga ‘anga’anga teia e riringiia nei ite meitaki kite iti tangata, e ma’ata katoa te au Kuki Airani e ‘anga’anga nei na teia kamupani,” i na Brown ei.

Te akapapa nei matou note apai katoa ite au atu enua ki uta ite au ngai kakapu’anga vai i roto i teia mataiti, ka tukuia atu tetai au tuatua akakite no runga i teia me waitata atu ki teia tuatau.

Akarakara matatio’anga ite au ravenga note tama’anga me kore tavairakau’anga ite vai

Ko tetai tu’anga angaanga a Te Mato Vai koia oki kote akarakara matatio’anga ite au ravenga note tama’anga me kore tavairakau’anga ote vai kia rauka te turanga tei anoanoia i raro ake ite akateretere’anga ate World Health Organisation no runga ite vai tau meitaki note inu. Ko tate World Health Organisation (WHO) I akanoo koia oki ‘kote vai inu ka na roto mai ite paipa vai ei turanga meitaki ete teitei to te reira ete iti kino ote au manumanu kikino i roto, tau meitaki note inu”. I teia ati’anga, pouroa te au ngai kakapu’anga vai i Rarotonga nei kare te vai i tavairakauia e kare e oronga mai ana ite vai tau meitaki note inu, e kote au ngai ta’au’anga vai i roto ite au oire kare te reira e oronga mai ana ite turanga meitaki ite au tuatau e manganui e akarakara matatioia ra te reira ete tipatimani ote Marae Ora (MoH).

Ei ravenga kia taeria te turanga tei akanooia ete WHO, te akatu nei te Te Mato Vai ite au ngai tavairakau’anga ite vai ki runga ite au ngai kakapu’anga vai e 10 e pera katoa te akarakara matatio’anga ite au ravenga tavairakau’anga vai. “Ko te ravenga e ta’anga’angaia nei takapini i teianei ao koia oki kote chlorination, e i teianei ko teia ta matou e akarakara nei, inara ka rekareka matou ite akara i tetai au ravenga takake note tavairakau’anga tate iti tangata ka tamanako mai” I tuatua mai ei te Tauturu Prime Minister Hon. Mark Brown.

Ko te au tu’anga kia tau kia akarakara matatio ia koia oki kote tua paruru meitaki, ngata ite ta’anga’anga ‘anga, irinakiia, te akapou’anga moni note akatu’anga, te akapou’anga moni note ta’anga’anga ‘anga e pera te akono’anga ete akameitaki’anga. “Ko te mea ma’ata koia kote akapou’anga ote vai tau meitaki tikai ite au ati’anga katoatoa” i nate DPM ei. Ko to Takuvaine tangika vairangi vai ka mou aia mei te a anere tauatini (400,000) ritera vai e ko to Tupapa ka mou aia mei te 1.8 mirioni ritera vai.

“Te tapapa atu nei matou ite tuatau e oti ei te au ‘anga’anga e pera te tuku’anga mai ite vai ma kite au ngutuare katoatoa o Rarotonga nei” i tuatua mai ei te DPM.